

УДК 347.97

В. О. Святоцька

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СПЕЦИФІКА ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЙОГО УЧАСТІ В ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ: АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА Й АДВОКАТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Говорячи про участь адвоката в господарському процесі, більшість практикуючих представників цієї професії наголошують на тому, що першочергова та основна сфера їхньої діяльності – це захист прав та свобод осіб у кримінальному процесі, а участь у господарському судочинстві здебільшого зводиться до нечисленних та неперіодичних випадків представництва інтересів господарюючих суб'єктів. Така пріоритетність обумовлюється монополією адвокатів на здійснення захисту в кримінальному процесі, зокрема ч. 1, ст. 45 Кримінального процесуального кодексу України чітко визначається, що захисником може бути виключно адвокат, відомості про якого внесені до Єдиного реєстру адвокатів України [1].

Що ж стосується здійснення представництва в господарському процесі, то ст. 28 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) встановлено таке: «Справи юридичних осіб у господарському суді ведуть їх органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законодавством та установчими документами, через свого представника. Представниками юридичних осіб можуть бути також інші особи, повноваження яких підтверджуються довіреністю від імені підприємства, організації. Громадяни можуть вести свої справи в господарському суді особисто або через представників, повноваження яких підтверджується нотаріально посвідченою довіреністю». Юридичні особи, суб'єкти господарювання, беруть участь у справі через свій орган (директора) або представника, який діє на підставі довіреності. Таким представником здебільшого виступає штатний юрист підприємства. Відповідно до ч. 5 вказаної статті ГПК України адвокати теж можуть виступати представниками в господарському процесі поряд з іншими особами, уповноваженими у встановленому законом порядку на здійснення представництва [2].

Підтвердження цієї позиції знаходимо у науковій літературі. Зокрема, наголошується, що за правовою допомогою до адвоката звертаються, як правило, невеликі за чисельністю персоналу організації, які не мають у штатному розкладі посади юрисконсульта. На великих та середніх виробництвах спеціально створюються юридичні відділи. А ось послугами адвокатів користуються невеликі господарюючі структури, яким лише час від часу

доводиться стикатися з юридичними питаннями, непрофесійне вирішення яких може спричинити для невеликого підприємства значний фінансовий збиток [3].

Слід зазначити, що участь адвоката в цивільному процесі також є практикою більш поширеною, ніж здійснення ним представництва інтересів учасників процесу у господарських судах. Це пояснюється тим, що в цивільних правовідносинах суб'єкти (здебільшого це фізичні особи, оскільки юридичні особи діють переважно через своїх штатних юристів), намагаються захистити свої особисті немайнові та майнові права шляхом залучення кваліфікованої юридичної допомоги. Саме тому вони надають перевагу представникам адвокатської професії.

Все вищезазначене яскраво ілюструє причини ситуації, характерної для адвокатської практики сьогодні, – невеликий відсоток господарських справ, участь в яких беруть адвокати. Саме цим, на нашу думку, пояснюється порівняно невеликий інтерес до питання дослідження специфіки правового статусу адвоката в господарському процесі, і, як наслідок, недостатнє його висвітлення в доктринальних джерелах.

Так, якщо звернутися до аналізу існуючих на сьогоднішній день наукових праць, присвячених означеному питанню, то серед науковців, які займалися його вивченням, можна назвати В.Е. Беляневича, Я.П. Зейкана, О.В. Синеокого, Д.П. Фіолевського, В.І. Ямкового та ін. Проте більшість досліджень здійснено в контексті розгляду правового статусу адвоката без урахування відповідної специфіки, або ж авторами висвітлюються лише поодинокі та розрізнені аспекти предмета нашого дослідження.

Вважаємо за необхідне на основі аналізу законодавства України та доктринальних джерел здійснити комплексне дослідження правового статусу адвоката в господарському процесі, врахувавши при цьому проблемні питання адвокатської практики.

Специфіка правового статусу адвоката в господарському процесі визначається специфікою самого господарського судочинства, яку пов'язують із двома ключовими категоріями: предметом та суб'єктним складом даного виду процесуальних правовідносин.

Предметом розгляду в господарських судах виступають спори, що виникають із господарських правовідносин. У свою чергу, господарські відносини законодавець визначає як такі, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності (діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність) між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання [4]. Детально питання підвідомчості врегульоване ст. 12 ГПК України.

Щодо суб'єктного складу зазначимо, що відповідно до положень ст. 1 ГПК України право звертатися до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених ГПК України заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням, мають підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності [2]. Поряд із цим ч. 2 ст. 1 ГПК України встановлено, що у випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності [2]. Проте в переважній більшості випадків сторонами виступають саме суб'єкти господарювання.

Участь адвоката в судовому процесі та господарському зокрема базується, в першу чергу, на нормах, що регламентують право на правову допомогу. Так, статтею 59 Основного Закону передбачено: «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» [5].

Положення ст. 59 Конституції України дублюються в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема у статті 10 визначено: «1. Кожен має право на правову допомогу. У випадках, визначених законом, ця допомога надається безоплатно. 2. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Порядок та умови надання правової допомоги визначаються законом. 3. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах в Україні діє адвокатура. 4. Витрати на правову допомогу учасників судового процесу від-

шкодуються в порядку та розмірі, визначених законом» [6].

Аналіз правового статусу адвоката у господарському процесі був би неповним лише за допомогою висвітлення зазначених вище положень, оскільки вони визначають принципові моменти здійснення адвокатом представництва в суді, а саме, закріплюють право кожного на правову допомогу та визначають коло осіб, що здійснюють її надання. При цьому право на правову допомогу Конституційний Суд України (далі – КСУ) визначає, як гарантовану державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права [7]. Слід наголосити, що правова допомога та представництво в суді – поняття не тотожні. Правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами, і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо [7]. Як впливає із зазначеного, правова допомога змістовно охоплює процесуальне представництво.

Що стосується переліку суб'єктів, що здійснюють надання правової допомоги, то, як слідує з положень Конституції України, адвокат не наділений виключним правом на представництво інтересів фізичних та юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства, він може бути залучений особою поряд із будь-яким іншим юристом у межах реалізації нею права на свободу у виборі захисника (за винятком кримінального процесу).

Для того, аби розібратися у цьому питанні, звернемося до положень ст. 59 Конституції України. КСУ двічі тлумачив її зміст. Зокрема, мова йде про Рішення у справі про право на правову допомогу від 30.09.2009 № 23-рп/2009 та Рішення у справі про право вільного вибору захисника від 16.11.2000 № 13-рп/2000. В обох рішеннях позиція суду була тотожною. Як зазначається у рішенні КСУ у справі про право на правову допомогу, стаття 59 Конституції України не містить обмежень стосовно кола суб'єктів надання правової допомоги та вимог щодо їх професійної підготовки, які мають визначитися в законах України. У частині другій зазначеної статті передбачено, що для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура [7]. Це положення, за роз'ясненням КСУ, є однією з конституційних гарантій реалізації права на правову допомогу, що не виключає права на отримання особою такої допомоги від інших суб'єктів, якщо законами

України щодо цього не встановлено обмежень [7]. Як вже зазначалося вище, монополія адвокатів на представництво має місце лише в межах кримінального процесу. Таким чином, Основним Законом визначається, що адвокат наряду з іншими юристами, до яких може звернутися особа, вправі надавати правову допомогу та здійснювати представництво в господарському суді.

ГПК України окремо не регламентує питання участі адвоката в господарському процесі. Загальні засади здійснення представництва визначаються ст. 28, згідно з положеннями якої до адвоката за правовою допомогою можуть звертатися три категорії суб'єктів: юридичні особи, їх відособлені підрозділи, фізичні особи.

Стосовно положень ГПК, що визначають правове становище представника юридичної особи в господарському процесі, у правовій доктрині висловлюється принаймні дві точки зору. Прихильники першої схилляються до думки, що юридична особа безпосередньо бере участь у справі через свій орган (директора). Згідно з другим підходом, представництво юридичної особи в суді здійснюють органи юридичної особи або уповноважені представники, тобто ставиться знак рівності між представником та органом юридичної особи [8, с. 99]. Вважаємо, що слід погодитися з В.Е. Беяневичу тому, що не можна вважати процесуальним представництвом той факт, що юридичну особу представляють її органи. Органи юридичної особи не наділені спеціальним процесуальним статусом і діють у межах повноважень, наданих їм законом та установчими документами. Орган юридичної особи веде в господарському суді справу без довіреності, на підставі своєї компетенції. Отже, якщо у справі від імені юридичної особи виступає її уповноважений орган, це не позбавляє юридичну особу права призначити представника через надання йому довіреності, тобто адвоката [9, с. 269].

Відносно адвоката ГПК окремо визначено порядок підтвердження ним своїх повноважень, зокрема: «Повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватися ордером, дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором. До ордеру обов'язково додається витяг із договору, у якому зазначаються повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих процесуальних дій. Витяг засвідчується підписом сторін договору». В цьому контексті слід відмітити повну відповідність положень ч. 7 ст. 28 ГПК України положенням ч. 1, ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [10].

Отже, як слідує з положень ч. 1 ст. 28 ГПК України, справи юридичних осіб у господарському суді ведуть їх органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законодавством та установчими до-

кументами, через свого представника. Таким чином, особа представника процесуально «заміщує» юридичну особу, яку він представляє. Права та обов'язки сторін визначаються ст. 22 ГПК України, відповідно до положень якої сторони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, брати участь в господарських засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення господарському суду, наводити свої доводи і міркування з усіх питань, що виникають у ході судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу, оскаржувати судові рішення господарського суду в установленому ГПК України порядку, а також користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм кодексом. При цьому сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи [2].

Отже, специфіка правового статусу адвоката у господарському процесі обумовлюється специфікою самого господарського судочинства. Відмінність статусу адвоката в межах господарського (цивільного) процесу та кримінального детального розкриття Я.П. Зейканом. Так, говорячи про господарський (цивільний) процес, науковець зазначає, що адвокат добровільно обирається стороною (третьою особою, зацікавленою особою) і діє в межах наданих йому повноважень. Правовідносини виникають із договору доручення, за яким одна сторона (повірений) зобов'язується здійснити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Саме це і дозволяє з'ясувати принципову різницю між правовим становищем адвоката в господарському (цивільному) та кримінальному судочинстві. Оскільки в кримінальному процесі захисник зобов'язаний в силу вимог ч. 1, ст. 47 КПК України використовувати засоби захисту, передбачені кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого [1]. Але захисник не «діє від імені обвинуваченого», він є самостійним учасником процесу з повноваженнями, які визначені в законі. Захисник у кримінальному процесі розглядається як особа, що спеціально уповноважена обстоювати законні інтереси обвинуваченого, підсудного і надає йому необхідну допомогу в реалізації його процесуальних прав. Для здійснення процесуальних дій він не потребує (після його допуску до процесу) додаткових спеціальних

повноважень від обвинуваченого [8, с. 98–99]. Так, відповідно до ч. 4, ст. 46 КПК України захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює з моменту надання документів, що підтверджують його повноваження, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду [1].

Переходячи до другої частини дослідження, звернемося до практичних аспектів участі адвоката в господарському процесі. Так, більшість фахівців погоджуються з тим, що господарський процес, порівняно із кримінальним, характеризується чітким дотриманням законодавчо визначеної процедури розгляду справи у суді, відповідно послідовності стадій та порядку вчинення окремих процесуальних дій. Найбільшою проблемою на сьогоднішній день, на нашу думку, є фактично низький відсоток справ даної категорії в адвокатській практиці.

З одного боку, така ситуація вбачається цілком закономірною з огляду на те, що інтереси юридичної особи в суді представляють юристи, які знаходяться у трудових відносинах із нею. Проте й інші суб'єкти господарювання, в штаті яких немає посади юрисконсульта, не завжди звертаються за правовою допомогою до адвоката, будучи наділеними правом на вільний вибір представника. Такий стан речей суттєво ускладнює діяльність суду, уповільнює та знижує ефективність розгляду справи в суді внаслідок низького професіоналізму залучених до процесу представників-юристів, які не мають належної підготовки та достатнього досвіду. Тому з міркувань доцільності та необхідності підвищення якості розгляду справ у господарських судах підтримуємо позицію щодо введення монополії адвокатів на представництво у судах. Не заперечуючи того, що, безумовно, на практиці зустрічаються фахівці, які не є адвокатами, проте здійснюють представництво на високому рівні, наведемо кілька аргументів на користь нашої позиції.

По-перше, адвокати мають належну кваліфікацію, що документально підтверджується свідоцтвом про право на заняття адвокатською діяльністю, яке видається лише за умов наявності щонайменше дворічного стажу роботи у галузі права, складання кваліфікаційного іспиту, задовільних результатів стажування та складання присяги. В цьому контексті слід також послатися на п. 4, ч. 1, ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з яким адвокат зобов'язаний підвищувати свій професійний рівень [10].

По-друге, адвокати зобов'язані дотримуватися Правил адвокатської етики. В умовах поточної ситуації можна стверджувати, що фактично врегульованою є лише діяльність адвокатури. Що ж стосується представництва, здійснюваного іншими суб'єктами, то їхня діяльність зовсім не врегу-

льована, і не тільки в аспекті дотримання етичних правил. У цьому контексті особливого значення набувають питання контролю за такою діяльністю та можливості притягнення до відповідальності в разі порушення вимог законодавства.

По-третє, доцільність звернення за допомогою саме до адвоката пояснюється тим, що адвокати, на відміну від інших фахівців у галузі права, що можуть здійснювати представництво, у випадку порушення вимог законодавства нестимуть дисциплінарну відповідальність. Наголошуємо, що випадки притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності на сьогодні не є поодинокими, а діяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій у цьому напрямі здійснюється чітко у відповідності до вимог законодавства із дотриманням принципу оперативності. Тому можливість притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є не декларативним положенням, а реальним інструментом забезпечення дотримання адвокатами вимог законодавства та сумлінного виконання покладених на них обов'язків.

По-четверте, на користь монополії адвокатів свідчить також досвід європейських країн. Якщо ширше поглянути на це питання та звернутися до існуючих у світі моделей процесуального представництва, то у практиці зарубіжних країн існує декілька підходів до цього питання, зокрема: 1) широкий підхід, що передбачає допуск всіх без винятку осіб за бажанням особи; 2) вузький, згідно з яким процесуальне представництво може здійснюватися винятково адвокатом; 3) змішаний, який надає особі свободу вибору з кількох категорій осіб (адвокати; фахівці у галузі права, які не є адвокатами, але за законом мають право надавати юридичну допомогу населенню; особи, які мають учений ступінь із юридичної спеціальності; викладачі права у вищих навчальних закладах тощо [11, с. 86–87].

Враховуючи зовнішньополітичний курс України на членство в ЄС, визначимося із пріоритетним підходом саме для нашої країни. Так, в європейських країнах монополія адвокатів на представництво в судах є найбільш поширеною моделлю, яка протягом достатньо тривалого часу виправдує свою ефективність.

Враховуючи вищезазначене, наголосимо, що питання монополії адвокатів на представництво в судах є одним із найбільш дискусійних як серед науковців, так і юристів-практиків. Зокрема, прибічники протилежної позиції серед аргументів наводять можливість суцільного підвищення вартості адвокатських послуг після закріплення виключного права адвокатів на представництво в судах усіх чотирьох юрисдикцій, а також факт наявності висококваліфікованих фахівців у галузі права не адвокатів, який ми і не намагалися заперечувати.

Проаналізувавши аргументи «за» і «проти» монополії адвокатів на представництво в судах, звернувшись до положень законодавства, що визначають специфіку правового статусу адвоката в господарському процесі, вважаємо, що більш доцільним є закріплення виключного права адвокатів на здійснення процесуального представництва, що сприяло би підвищенню ефективності судового розгляду справ, забезпеченню дотримання принципу законності за рахунок участі професійних, високо кваліфікованих представників та цілком відповідало б європейській практиці. Тільки в такий спосіб, на нашу думку, можна забезпечити можливість реалізації права на правову допомогу та процесуальне представництво, в тому числі – на належному рівні, та, відповідно, створити гарантії дотримання прав і свобод людини та громадянина в межах національної системи судочинства.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.
2. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
3. Синеокий О.В. Загальнотеоретичні проблеми адвокатології: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс] / О.В. Синеокий. – Режим доступу : <http://mego.info/>.
4. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
7. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): Рішення від 30.09.2009 № 23-рп/2009. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/para54#n54>.
8. Зейкан Я.П. Захист у господарській справі : науково-практичний коментар. – К. : КНТ, 2010. – 536 с.
9. Беляневич В.Е. Господарський процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. – К., 2008. – С. 269.
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 27. – Ст. 282.

11. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес: навчальний посібник / Л.М. Лобойко, О.А. Банчук. – К. : Ваіте, 2014. – 280 с.

Анотація

Святоцька В. О. Специфіка правового статусу адвоката та проблемні питання його участі в господарському процесі: аналіз українського законодавства й адвокатської практики. – Стаття.

У статті розкрито специфіку правового статусу адвоката в господарському процесі, проаналізовано положення законодавства, що його регламентують. Також автор присвячує увагу проблемним питанням участі адвоката в господарських справах, зокрема обґрунтовується доцільність закріплення монополії адвокатів на здійснення процесуального представництва у судах усіх чотирьох юрисдикцій, у тому числі й господарських. У цьому контексті здійснено аналіз основних позицій, що знайшли відображення у доктринальних джерелах, із наведенням аргументів «за» і «проти», висвітлено досвід зарубіжних країн із цього питання.

Ключові слова: адвокат, господарський процес, виключне право, монополія.

Аннотация

Святоцкая В. А. Специфика правового статуса адвоката и проблемные вопросы его участия в хозяйственном процессе: анализ украинского законодательства и адвокатской практики. – Статья.

В статье раскрыта специфика правового статуса адвоката в хозяйственном процессе, проанализированы положения законодательства, его регламентирующих. Также автор уделяет внимание проблемным вопросам участия адвоката в хозяйственных делах, в частности обосновывается целесообразность закрепления монополии адвокатов на осуществление процессуального представительства в судах всех четырех юрисдикций, в том числе и хозяйственных. В этом контексте осуществлен анализ основных позиций, которые нашли отражение в доктринальных источниках, с указанием аргументов «за» и «против», освещен опыт зарубежных стран по этому вопросу.

Ключевые слова: адвокат, хозяйственный процесс, исключительное право, монополия.

Summary

Svyatotskaya V. A. Specificity of the legal status of lawyer and problematic questions ego hozyaystvennom participation in the process: analysis advokatskoy Ukrainian legislation and practice. – Article.

The article deals with the specifics of the legal status of a lawyer in the economic process, analyzed the provisions which govern it. Also the author devotes attention to problematic a lawyer in commercial cases, including the expediency of securing the monopoly of lawyers to perform procedural representation in courts of all four jurisdictions, including economic. In this context, the analysis of key positions, as reflected in doctrinal sources of guidance arguments “for” and “against”, highlights the experience of foreign countries in this regard.

Key words: lawyer, commercial litigation, exclusive right to monopoly.